

Tomislav Reškovic: Filozofija. Udžbenik filozofije za 4. razred gimnazije

(Profil International, Zagreb, 2008.)

Problematicu srednjoškolskih udžbenika filozofije treba razmatrati u širem kontekstu nastave filozofije u srednjim školama, što je kompleksna tema, jer se s jedne strane tiče obrazovnog sistema (obrazovne politike i školstva općenito, te nastavnih planova i programa filozofije posebno), a s druge strane obrazovnog procesa (nastavne prakse, tj. izvedbe nastave, osposobljenosti i motiviranosti nastavnog kadra, opterećenosti i zainteresiranosti učenika, itd.). Sve to ovdje ću samo pretpostaviti, bez daljnjega razmatranja, te se uvodno posvetiti pitanju udžbenika filozofije: tko ih i kako stvara, odnosno može stvarati?

Svatko tko ima potrebna znanja iz filozofije, te spisateljske i metodičko-didaktičke kompetencije, a uz to pronade i izdavača (što je očito najmanji problem, jer izdavači su, iz ekonomskih razloga, uvijek raspoloženi za izdavanje udžbenika) – može napisati udžbenik filozofije, pa ga i plasirati na tržište ako ga mjerodavno ministarstvo odobri, odnosno ako dobije pozitivnu ocjenu povjerenstva za prosudbu udžbenika.

No, odlučiti se na pisanje udžbenika, a zatim dovesti taj posao do kraja, nije nimalo lako, jer pred svakim autorom stoji već i veliki *početni* zahtjev. Naime, prema klasičnoj koncepciji, školski udžbenik mora pre-

zentirati cjelinu jednoga znanstvenog područja, i to na osobit način, različit od specijalističkih znanstveno-stručnih knjiga: sažeto, razumljivo onima koji nemaju (gotovo) nikakva predznanja iz tog područja, uz metodičko-didaktičku obradu koja mora omogućiti što lakše »usvajanje gradiva« i učiniti predmet zanimljivim, a da pritom bude postignuta zadovoljavajuća znanstvena razina. Osim toga, kao što je to slučaj s nastavom i udžbenicima filozofije, opsežna građa mora biti posredovana unutar jedne školske godine, što je – preračunato u broj nastavnih sati u tjednu, mjesecu ili godini, te s obzirom na opterećenost nastavne satnice – doista premalo.

Naznačena zahtjevnost ovog posla – prije negoli lijenost kompetentnih filozofa i profesora filozofije – razlog je što su dosad na hrvatskom jeziku objavljena samo dva udžbenika filozofije: *Povijest filozofije (s odabranim tekstovima filozofa)* Borisa Kalina, te *Filozofija* Ivana Čehoka i Filipa Grgića. Kalinov »vječni« udžbenik (s tridesetak izdanja objavljenih u nekoliko desetljeća) još je u optjecaju, dok je Čehokov i Grgićev udžbenik vrlo brzo izašao iz upotrebe, što ne treba automatski shvatiti kao ocjenu njegove kvalitete, ali niti olako opravdavati tu činjenicu »manjom zahtjevnosću« Kalinova udžbenika. Treba svakako spomenuti i dvije strane knjige koje su, u hrvatskom prijevodu, bile korištene (ili se ponegdje još uvijek koriste) kao udžbenici filozofije. To su *Filozofija. Uvod u filozofiju* Arna Anzenbachera i *Mala povijest filozofije* Johannesa Hirschbergera.

Uz ogradu da se koncept »slobodnog tržišta« ne bi smio izjednačiti sa slobodom, te da se zaključci o kvaliteti ne bi smjeli izvoditi isključivo prema tržišnim kriterijima, ipak ću utvrditi da mogućnost objavljivanja i nastavnog korištenja nekoliko udžbenika u isto vrijeme doprinosi pluraliziranju pristupâ nastavi filozofije, što je zahtjev koji je u skladu s pluralnošću filozofijskih pristupa i filozofije uopće.

Iako sistem srednjoškolskog obrazovanja u cjelini pati od mnogih nedostataka, a nastava filozofije i filozofijske grupe predmeta, s obzirom na njezinu marginaliziranost, nedostatke pokazuje u još većoj mjeri, vladajuća udžbenička politika uvelike omogućuje, iako ne jamči u apsolutnom smislu, razvijanje istaknutog pluraliziranja. U takvom se kontekstu pojavljuje novi udžbenik filozofije autora Tomislava Reškovca.

Reškovca, profesora na zagrebačkoj Privatnoj klasičnoj gimnaziji, ne treba posebno predstavljati našoj filozofijskoj i prosvjetnoj javnosti, jer on spada među one filozofe i profesore filozofije koji su, uza svoj permanentni nastavni i/ili znanstveni rad, također intenzivno društveno angažirani, u najmanju ruku iz perspektive vlastite struke i u njezinu širem području. U njegovu slučaju to znači u prvome redu da je u posljednjih dvadesetak godina sudjelovao u nizu obrazovnih i filozofijsko-obrazovnih inicijativa i projekata, te surađivao s različitim institucijama koje su za to relevantne.

Reškovčev udžbenik logičan je produžetak njegovog dosadašnjeg angažmana, budući da je stvaranje udžbenika »materijalni dokaz« nečije spremnosti da se pridonese osmišljavanju obrazovanja i nastave filozofije, ali i promišljanju smisla filozofije uopće.

Prije nego što prijedem na ocjenu Reškovčeva udžbenika, prikazat ću ukratko njegovu strukturu, i to na dvjema razinama.

Na formalnoj razini, udžbenik je podijeljen na devet dijelova, od kojih je svaki posvećen jednom filozofijskom problemu. Svako od tih poglavlja sastoji se od triju dijelova.

– Dio A, koji je uvijek najopsežniji, donosi izvorne tekstove filozofa, relevantne za izabrane teme, te pitanja koja su vezana uz pojedine tekstove. Tekstovi su manjeg opsega, od nekoliko redaka do nekoliko stranica. S obzirom na knjige i članke iz kojih su odlomci preuzeti, može se reći da su izabrani ilustrativni i reprezentativni dijelovi tekstova, koji su uglavnom vrlo korisni i u promišljanju naslovne teme. Postavljena pitanja autor je nastojao prilagoditi učenicima, što najavljuje u predgovoru udžbenika:

»Svrha pitanja je prvenstveno u tome da vam pomogne u čitanju i razumijevanju teksta. Prodete li kroz pitanja prije nego krenete čitati tekst, ona će vam pomoći da pronađete ključne ideje teksta. Pokušate li odgovoriti na njih nakon čitanja, svi vaši odgovori zajedno oblikovat će svojevrsan sažetak teksta. Neka pitanja traže od vas da komentirate određene ideje iznesene u tekstu, odnosno da pokušate

artikulirati svoje mišljenje o njima ili o problemu.«

– Dio B sadrži pitanja i zadatke koji se tiču problematike prezentirane u izvornim tekstovima, više nego samih tekstova. I tu autor postavlja pitanja prilagođena učenicima, dakle pitanja koja su razumljiva, a istodobno nukaju na daljnje korake u promišljanju određenog problema.

– Dio C donosi Reškovec vlastiti tekst o toj temi, koji nastoji sažeto i pregledno prikazati njezinu cjelinu. Iako bi se u ovim tekstovima moglo pronaći mnogo mjesta koja bi zahtijevala reviziju, oni su, općenito govoreći, napisani na zavidnoj razini, uključujući i primjerenost svrsi za koju su pisani. Autorski su članci »hiper-tekstualni«, što znači da sadržavaju upute na izvorne tekstove filozofa i druge dijelove udžbenika, a opasnost »suhoparnosti« autor izbjegava didaktički opravdanim ubacivanjem duhovitih dosjetki i pojednostavnjivanjem, čime se ipak ne krivotvore ideje i teorije spominjanih filozofa. Osim toga, pohvalno je i grafičko isticanje određenih pojmova (i njihovih kratkih definicija) na marginama teksta, što je »pojačano« pojmovnikom donesenim na kraju knjige.

Na ovom mjestu treba pohvaliti i likovno-grafičku opremu udžbenika, koja i sama po sebi ima visoku estetsku vrijednost, a s obzirom na strukturu i sadržaj udžbenika pridonosi prohodnosti, »prozračnosti«, preglednosti i jasnoći.

Treba također istaknuti kako se u autorovom predgovoru (»Riječ-dvi-

je učenicama i učenicima«), te za to namijenjenim »provodnim« dijelovima udžbenika, učenicima daju jasne smjernice za rad na izabranim tekstovima na kojima se udžbenik bazira, i to kako za samostalan rad učenika, tako i za zajednički plodotvorni rad nastavnika i učenika, a isto se odnosi i na pravilno raspoređeno sumiranje gradiva.

Sadržajno, udžbenik »pokriva« devet osnovnih (ili ključnih) problema kojima se filozofija bavi. To su:

– »Filozofija«, poglavlje o samoj filozofiji, različitim pogledima na filozofiju, njezinu svrhu i vrijednost, odnosu filozofije i znanosti, te razlici između filozofije i religije, s pregledom povijesti zapadne filozofije, te filozofijskih disciplina i najznačajnijih filozofijskih problema.

– »Svijet«, poglavlje o ideji svijeta kao *kozmosa* i *kaosa*, idealizmu, materijalizmu i dualizmu, panteizmu, teološkoj slici svijeta, pojmu uzroka i kauzaliteta, determinizmu i slobodi, panlogizmu, te smislu pitanja o prirodi svijeta i »filozofskoj šutnji«.

– »Bog«, poglavlje o pojmu boga, teizmu, deizmu i panteizmu, dokazima za božje postojanje i njihovoj kritici, zlu u svijetu i čudima, kreacionizmu i evolucionizmu, te religiji.

– »Znanje«, poglavlje o znanju i istini, percepciji, iskustvu i mišljenju kao izvorima znanja, racionalizmu, empirizmu i Kantovoj sintezi, dosegu naše spoznaje, pouzdanosti našega znanja, te skepticizmu.

– »Um«, poglavlje o odnosu duha i tijela, tj. uma i mozga, dualizmu,

idealizmu i fizikalizmu, te problemu identiteta.

– »Moral«, poglavlje o moralu i etici, normativnoj i primijenjenoj etici, te metaetici, teleološkim i deontološkim etikama, različitim etičkim koncepcijama, etičkom skepticizmu i relativizmu, te pojedinim moralnim problemima i dilemama.

– »Politika«, poglavlje o pojedincu i zajednici, državi, vladanju, slobodi, pravdnosti i pravima, demokraciji, te različitim političkim teorijama.

– »Umjetnost«, poglavlje o lijepome, umjetnosti i estetici, definiranju umjetnosti, umjetnosti kao oponašanja i predstavljanju, umjetnosti kao izrazu i stvaranju, obliku umjetničkog djela, pojmu genija, te mogućem kraju umjetnosti.

– »Čovjek«, poglavlje o ljudskoj prirodi, čovjeku kao racionalnom i duhovnom biću, te biću simbola, načinima ljudske egzistencije, te smislu života.

Radi se, dakle, o devet problem-skih područja, prije negoli o devet filozofijskih disciplina, budući da se većina tih problema, s obzirom na tradicionalnu razdiobu filozofije, može razmatrati i razmatra se unutar nekoliko disciplina. Primjerice, iako se izdvajanje pitanja o »čovjeku« i njegovo filozofijsko razmatranje obično izjednačava s filozofijskom antropologijom, »čovjek« je jednako tako predmet ontologije, epistemologije, etike, filozofije politike itd. Također, iako se s pravom može govoriti o »filozofiji svijeta«, problem »svijeta« ne može biti obrađen drukčije nego

interdisciplinarno, jer je predmet metafizike, ontologije, spoznajne teorije, filozofije prirode, filozofije politike itd. A ta nesvodljivost jednog problema na jednu filozofijsku disciplinu (ili na neku drugu posebnu, ne-filozofijsku znanstvenu disciplinu) vrijedi zapravo za svaki od navedenih problema. Stoga autorova odluka da cjelinu filozofije podijeli filozofijsko-problemski (npr. bog, znanje, čovjek), a ne filozofijski-disciplinarno (npr. filozofija religije, epistemologija, filozofijska antropologija) ima dobro opravdanje.

U tome vidim jednu od glavnih prednosti Reškovečeva udžbenika, budući da on očito polazi od toga da u fokusu nastave kao obrazovnog i odgojnog procesa trebaju biti određeni problemi (koji će učenicima biti pristupačni, eventualno i bliski), a ne znanstveni (filozofijski, disciplinarni) pristupi, odnosno da uvijek treba ići od problema prema pristupima, a ne obrnuto.

No, tzv. problemski pristup filozofiji i poučavanju filozofije krije u sebi i određene opasnosti, kojima Reškovec nije posve uspio umaknuti. Naime, iako u odlomku o povijesti zapadne filozofije piše kako je »za ozbiljno bavljenje filozofijom doista nužno i poznavanje njezine povijesti«, udžbenik ne ispunjava taj zahtjev u dovoljnoj mjeri. Stoga to navodim kao prvi važni prigovor udžbeniku, čak i uz ogradu da je ovo, kao i svaki udžbenik, tek jedan put za uvođenje u filozofiju (ograničen kontekstom i tehnikom obrazovnog

sistema i procesa), a ne predložak za »ozbiljno bavljenje filozofijom«.

Jasno je da je autor nastojao najprije odrediti najvažnije filozofijske probleme i prema njima strukturirati knjigu, a zatim, u skladu s problem-skim pristupom, pronaći reprezentativne i ilustrativne tekstove, a ne pisati kronologiju filozofijskih rasprava niti birati tekstove »najvažnijih filozofa«. No, filozofija je filozofija i po tome što ima svoju povijest, a povijest filozofije nije tek proizvoljno stvoren niz proizvoljno izabranih činjenica i filozofskih autora, nego kontinuirani razvoj ideja, koji se, među ostalim, treba objasniti i prikazom epoha u povijesti filozofije, u ovisnosti o kulturnim epohama, te filozofijskih tradicija, pravaca, škola, itd. Autor to, pak, čini ili implicitno (kronološkim redoslijedom tekstova unutar svake pojedine cjeline, te u svojim tekstovima na kraju svake tematske cjeline) ili prekratko (tekstualnim prikazom povijesti zapadne filozofije i tabelarnim prikazom periodizacije historije filozofije). Moj se prigovor odnosi u prvome redu na ovo drugo, jer smatram kako je i u ovakvu koncepciju udžbenika bilo moguće inkorporirati širi prikaz povijesti filozofije od onoga donesenog, taksativnog.

To se jednim dijelom »prelijeva« i na izbor filozofa čiji su tekstovi doneseni u udžbeniku, tj. na status izabranih tekstova. Oni se katkad prije čine kao »slučajni prolaznici« u diskusiji o određenom problemu, negoli kao reprezentanti »duha« i vodećih ideja svoga vremena. Naravno da ni jedan filozof nije bio samo to,

ali je, primjerice, nemoguće doista shvatiti važnost Tome Akvinskoga, njegove ideje, pa i pojedine odlomke iz njegovih tekstova, izvan konteksta kršćanskoga srednjeg vijeka, koji s jedne strane određuje antička grčka filozofija, a s druge strane pomak koji je nastupio s humanizmom i renesansom i poslije s novim vijekom.

Također, postavlja se pitanje može li se reći da je filozofija apsolvirana, barem u osnovnim crtama, a da se i ne spomenu neki filozofi koji se, ne bez razloga, smatraju »klasicima filozofije«, dok su zastupljeni, primjerice, Ratzinger, Unger i Etzioni? Naravno da je pretjerano očekivati da srednjoškolski udžbenik filozofije okupi ono što može i treba okupiti tek enciklopedija filozofije ili ambicioznija povijest filozofije ili opsežniji uvod u filozofiju, ali smatram da se to i na ograničenom prostoru moglo postići na jednostavan način, što je samo jednim dijelom učinjeno u autorovim tematskim tekstovima.

Nadalje, iako se ni jednom posebnom izabranom tekstu nema što prigovoriti, u cjelini izbor tekstova, tj. autora, pati od jednog ozbiljnog nedostatka. Naime, zanemarimo li antičke i srednjovjekovne filozofe, uočljiv je brojčani nerazmjer između angloameričkih i kontinentalnih filozofa čiji su tekstovi ponuđeni, a to se osobito tiče suvremene filozofije. Dok su među angloameričkim filozofima primjereno prezentirani i klasici i suvremeni autori (u prvome redu »analitički« filozofi), čak i oni koje se općenito ne smatra »najvažnijima«, kontinentalna filozofija (pri

čemu pogotovo mislim na njemačku i francusku kao okosnicu kontinentalne filozofije) predstavljena je kroz klasike poput Descartesa, Rousseaua, Kanta, Hegela, Marxa i Nietzschea, nešto manje kroz suvremene filozofe poput Heideggera, Jaspersa, Arendt, Sartrea i Camusa, dok su novije rasprave ostale gotovo nevidljive. U konačnici, broj tekstova angloameričkih filozofa gotovo dvostruko nadilazi broj tekstova njemačkih filozofa, a priključimo li njima i francuske filozofe, »angloamerikanci« su još uvijek brojniji. No, brojke ne bi bile toliko važne da nema spomenute »nepokrivenosti« *suvremene*, odnosno *novije* njemačke i francuske filozofije. Uz malo humora, moglo bi se reći da učenici iz toga mogu zaključiti kako se u Njemačkoj nakon Nietzschea gotovo i nije filozofiralo, dok je istodobno na engleskome govornom području filozofijska rasprava cvjetala.

Isto vrijedi i za hrvatsku filozofiju, samo obrnuto: u Hrvatskoj ili na hrvatskom jeziku nije se filozofiralo do Igora Primorca i Nenada Miščevića, a od tada samo »analitički«. No, šalu na stranu, zastupljenost hrvatskih autora u izboru tekstova je gotovo nikakva. Spomenuta dva primjera su, u izboru tekstova, zapravo i jedina, dok se u autorovim tematskim tekstovima spominju još Frane Petrić i Ruđer Bošković. Naravno, legitimno je u jednom problemski strukturiranom udžbeniku izbjeći uključivanje hrvatskih filozofa samo zato što su hrvatski na ovaj ili onaj način. No, smatram poželjnim, ako ne i nužnim, da se učenici informiraju o domaćim

doprinosima filozofijskim raspravama i povijesti ideja, makar kraćim ekskursom ili tekstovima nekoliko važnijih hrvatskih filozofa. Ako kod učenika ima interesa za filozofiju, pretpostavljam da bi ih i to zanimalo, kao što one koji imaju interesa za košarku zanima koji hrvatski košarkaši igraju u NBA ligi. U druge, dublje dimenzije tog problema ovom prilikom ne treba ulaziti.

Iako smatram kako je autorova odluka da za neke teme odabere nekoliko tekstova posve opravdana, osobito ako je motivirana time da se stvori podloga za utemeljeniju i opsežniju raspravu o određenim važnim i zanimljivim temama, to je suzilo prostor za uključivanje nekih drugih važnijih tema.

Primjerice, u dva poglavlja (»Moral« i »Politika«) autor ističe temu patriotizma/nacionalizma, koja je nesumnjivo važna, ali ipak ne u tolikoj mjeri da bi zbog nje bile izostavljene neke druge važne i zanimljive teme. Isto se tiče i niza tekstova o postojanju i prirodi vanjskoga svijeta. Nasuprot tome, problematika jezika prisutna je tek implicitno, usprkos važnosti koju je u filozofiji, suvremenoj pogotovo, imalo i još ima promišljanje jezika. Također, problematika prirode je gotovo zaobiđena, usprkos tome što su filozofijske rasprave od antike do naših dana bile kontinuirano okupirane njome. Pritom mislim kako na klasičnu i suvremenu filozofiju prirode (koja bi u ovome udžbeniku spadala u poglavlje »Svijet«), tako i na ekoetiku, odnosno bioetiku u širem smislu (koja bi spadala u poglavlje »Mo-

ral«). Osobito danas, kad je pitanje o odnosu čovjeka prema prirodnom okolišu, te životu i prirodi u cjelini ne samo predmet filozofijske spekulacije, nego i urgentno egzistencijalno i društveno-političko pitanje, jedan udžbenik (koji *volens volens* pretendira na cjelovitost) trebao bi to uzeti u obzir. Uključivanje problematike ne-ljudskih živih bića, tj. životinja, preko samo jednog, Singerova teksta, te odlomak iz Jonasova *Principa odgovornost* svakako nije dostatno popunjavanje te praznine. Slično je i s rodnom problematikom koja je obrađena jedino u kraćem odlomku unutar autorova teksta o moralu.

Usprkos iznesenim primjedbama, udžbenik Tomislava Reškovca zaslužuje vrlo dobru ocjenu, i to barem iz četiri razloga.

Prvo, on u postojeću filozofijsku udžbeničku literaturu donosi svježinu, jer je prvi udžbenik koji se bazira na izvornim tekstovima filozofa, pri čemu oni nisu »prepušteni sebi samima«, nego su nadograđeni drugim, također važnim dijelovima udžbenika. Valja reći da je naglasak na izvorne tekstove stavljen i u spomenutom udžbeniku Borisa Kalina, ali su oni ondje ipak u drugom planu. Kod Reškovca se autor, na neki način, povlači u sjenu tekstova, ali daleko od toga da njegov udžbenik nema autorski pečat.

Drugo, to znači da izgradnja udžbenika oko izvornih tekstova nipošto nije rezultat slijeđenja »linije manjeg otpora« (kao da bi bilo lakše izabrati »neke filozofske tekstove«

negoli napisati »knjigu o filozofiji«). Reškovčev pristup – bez obzira na (ne)slaganje oko izbora tema i tekstova, te iznesenih autorovih stajališta – nesumnjivo je rezultat dugotrajnog promišljanja filozofijskih problema i nastave filozofije, a također, kao ne manje važno, i Reškovčeve dugogodišnje nastavne prakse. Biti »izbornik« i »komentator« filozofskih tekstova, te pisac »popratnih članaka«, na način na koji Reškovac to jest, ne implicira, dakle, pasivnost tvorca udžbenika, nego upravo aktivno zastupanje drukčijeg pristupa poučavanju filozofije.

Treće, što se nastavlja na prethodno, Reškovac – kojemu se sigurno ne može prigovoriti nepoznavanje »situacije u razredu« – postavlja visoke, ali nipošto neostvarive zahtjeve nastavnicima i učenicima. Naravno da je lakše u nizu poglavlja jednoga udžbenika jasno i razgovijetno napisati što se treba »ispredavati« i »naučiti« kako bi se ispunio nastavni plan i program. No, je li to smisao srednjoškolske nastave filozofije i filozofije uopće? Reškovac očito smatra da nije i tu ima pravo. Stoga on svojim udžbenikom ne nudi »filozofiju«, niti gotov obrazac za »predavanje i učenje filozofije«, nego solidan materijal i solidne upute za *uvođenje u filozofiju*, odnosno *filozofijski način mišljenja*. To, pak, zahtijeva *angažiranost*, i to koliko angažiranost nastavnika, toliko i angažiranost učenika. Smatram da bi učenici mogli pozitivno reagirati na ovakvo uvođenje u filozofiju, ali jedino ako nastavnici budu aktivni kreatori nastave *na temelju*

udžbenika, a ne u njegovim okvirima. Moguće je da je to, s obzirom na navedene opće probleme nastave filozofije, pretjerani zahtjev nastavnicima filozofije – koji su dijelom prisiljeni da budu »izvoditelji nastave«, tj. filozofski »tehničari« i »inženjeri« – ali bez takve aktivnosti poučavanje filozofije je zapravo besmisleno.

Četvrto, autor udžbenika je očito sam za sebe, a zatim i u koncipiranju i izvedbi udžbenika, razriješio dilemu koja se postavlja pred nastavu filozofije: treba li ona upoznati učenike s »filozofijom« kao znanstvenom disciplinom koja ima svoju povijest, predmete i metode ili kod učenika treba razvijati motivaciju i sposobnost za samostalno i kritičko mišljenje koje se može nazvati i filozofijskim. Reškovac implicitno pledira za ovo drugo, ali bi to, u idealnom slučaju, dakako impliciralo i razvijanje interesa za *filozofiju kao takvu*. U tom idealnom slučaju, učenici bi došli do odgovora na pitanje o kojemu Reškovac raspravlja na jednoj stranici udžbenika: *Ima li od filozofije kakve koristi?* U tom poglavlju, s kojim je primjereno završiti osvrt na ovaj udžbenik filozofije, Reškovac kaže:

»Može li filozofija na neki način biti korisna ‘filozofskim laicima’? Rekao bih da može, zbog toga što nas navodi da se oslobodimo samorazumljivosti u kojoj je navodno sve jasno. Sve je jasno ili onima koji ne znaju ništa ili onima koji znaju sve. Razlika je samo u tome što ti drugi ne postoje. (...) Naposljetku, filozofija možda doista, kao što upozorava Jaspers, uopće i nije korisna. No, ruku na srce, ko-

risna nije ni glazba, ni ljubav, ni prijateljstvo. Ali, na što bi nam život nalikovao bez njih?«

Napokon, iako smatram da bi se ovaj udžbenik još mogao doradivati, što valja prepustiti dobroj volji autora, odnosno budućim izdanjima, treba ga i u ovom obliku pohvaliti. Siguran sam da će on uvelike unaprijediti našu udžbeničku literaturu u području filozofije, a nadam se da će unaprijediti i domaće diskusije o udžbenicima i nastavi filozofije.

Hrvoje Jurić

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
hjuric@yahoo.com

Novi udžbenik filozofije – pokušaj sinteze tradicije i suvremenosti

U tri desetljeća kontinuiranog bavljenja nastavom filozofije u gimnaziji javljala su mi se mnoga pitanja vezana uz njezin smisao i značenje i njezino osmišljeno i uspješno izvođenje. Često sam se pitao ima li filozofija koju poučavamo veze sa svijetom u kojem živimo, odnosno može li se ona nositi s njegovim problemima? Ako te veze nema, ako se nastava filozofije ne može nositi s problemima suvremenosti, što učiniti da se to promijeni? Odlučiti se za povijesni ili problemski pristup ili pak pokušati ostvariti njihovo jedinstvo? Kako povezati filozofsku tradiciju s filozofskom sadašnjošću tako da se međusobno osvjetljavaju; da se ne bavimo samo prošlošću koja je nedostatna za razumijevanje sadašnjosti ili pak sadašnjošću koja je izgubila vezu s prošlošću, pa je također ostala nerazumljiva? Odgovore sam tražio, među ostalim i u svakome novom udžbeniku, a bilo ih je u ovih trideset godina nekoliko, ili pak u svakom novom izdanju onoga starog Kalinova. Ove sam godine imao još jednu takvu mogućnost. Dobio sam na uvid rukopis udžbenika autora Tomislava Reškovca čije je izdanje pripremio Profil International. Udžbenik je rađen prema drugoj, odnosno trećoj inačici programa nastave filozofije za gimnazije. U ovim inačicama programa preferira se problemski pristup ili pak sinteza povijesnog i problemskog. U posljednjih deset godina bilo je više pokušaja da se udžbenikom

»pokriju« ove dvije varijante programa, ali bez znatnijih utjecaja, barem što se tiče prijma kod nastavnika i učenika. Zato je ovaj Profilov projekt izazvao moju posebnu pozornost, a i potrebu da ga predstavim onima koji su zaokupljeni gore postavljenim pitanjima.

Udžbenik je podijeljen na devet problemskih cjelina, a svaka od cjelina na tri sekcije. U prvoj su sekciji filozofski tekstovi popraćeni pitanjima za promišljanje i diskusiju. Uz filozofski tekst nalaze se i osnovni podaci o filozofu, njegovu životu, djelu i značenju za razvoj filozofske misli. Kod nekih filozofa navedene su njihove osnovne misli i ideje po kojima su prepoznatljivi. To je dobar uvod u razradu tih ideja u samome filozofskom tekstu ili u preostalim dvjema sekcijama. U drugoj sekciji se nalaze *zadaci* vezani uz problematiku izloženu u tekstu. Tako učenici imaju priliku da prije obrade filozofskog teksta, rješavajući zadatke, sami dožive, odnosno prepoznaju problem koji se u tekstu obrađuje. Ovi su zadaci prikladni za produbljivanje problema nakon čitanja teksta, a i za njegovo bolje razumijevanje. U trećoj sekciji autor daje sustavni prikaz problematike koja se u cjelini obrađuje. Poblje obrađuje osnovne teze pojedinih filozofa, razlaže neka teža mjesta u tekstovima, uspoređuje različita stajništa i stavlja ih u širi kontekst. Tako učenika izaziva da se ponovno vrati filozofskim tekstovima ne bi li ih doživio potpunije i razumio na nekoj višoj razini i u novome svijetlu. Ovdje je na djelu dobro poznavanje

filozofske problematike i smisla i značenja njezina izučavanja. Osjeća se autorova vještina sustavnog izlaganja i suverenog vođenja nastavnika i učenika uz poštovanje njihove slobode odabira i postavljanja vlastitih pristupa.

Prva cjelina, pod naslovom *Filozofija*, predstavlja kratki uvod u filozofiju. Tekstovi, od Heraklita, Platona, Aristotela preko Hegela, Marxa do modernih mislilaca, koji su zastupljeni u najvećem broju (Russell, Camus, Nagel, Wittgenstein, Heidegger, Jaspers, Ratzinger, Bochenski) trebaju pokazati što je to filozofija, po čemu se ona razlikuje od znanosti i religije, koja je njezina svrha i vrijednost. U sekciji C nailazimo na skicu povijesti zapadne filozofije, prikaz najvažnijih njezinih disciplina i problema kojima se bavi. Ova cjelina drži na okupu preostalih osam. Ona traži od učenika da joj se stalno vraća upotpunjujući »prazna mjesta«. Ta »prazna mjesta« nisu nedostatak, već prilika da nastava filozofije bude filozofska, stvaralačka, slobodna, istraživalačka. Sustav filozofske zgrade ne nameće se unaprijed, već se učeniku omogućuje da i sam sudjeluje u njezinu slaganju.

Druga cjelina *Svijet* uvodi nova filozofska imena: Demokrit, Descartes, Spinoza, Holbach, Nietzsche, no pojavljuju se i tekstovi filozofa koje smo upoznali u prvoj cjelini (Heraklit, Platon, Aristotel, Hegel). Razlažu se suprotstavljene koncepcije kao što su idealizam – materijalizam, determinizam – indeterminizam, teleološko – kauzalno..., mnogi filozofski

pojmovi, čije poznavanje pomaže u razumijevanju problematike. Od važnosti je, razini gimnazijalaca primjereno, izlaganje Platonova, Aristotelova i Hegelova filozofskog sustava.

Treća cjelina *Bog* uvodi nova filozofska imena: upoznajemo filozofiju srednjega vijeka za koju autor kaže da ne počiva na mišljenju, već na vjerovanju, da ne istražuje istinu, već da pokušava potvrditi onu koja je od Boga objavljena. Kao primjer takvog shvaćanja filozofije navodi tekstove Anzelma Kanterberijskog i Tome Akvinskoga. Velika se pozornost posvećuje dokazima o postojanju Boga i njihovu opovrgavanju. Sugerira se Kantova teza o nemogućnosti razumskog dokazivanja ili opovrgavanja postojanja Boga. Nailazimo i na tekst suvremenog znanstvenika, biologa Richarda Dawkinsa, antiteista i zagovornika teorije evolucije. Obrazlaže se pokušaj opravdavanja Boga koji dopušta zlo, kroz tekst iz Leibnizove *Teodiceje*. U prilog teze o postojanju Boga navodi se tekst teologa Hansa Kunga. Najviše mjesta i pozornosti posvećeno je kritičarima religije Marxu, Nietzscheu, Sartreu i Russellu. Pitanje o apsolutnom biću prisutno je i drugim cjelinama. (Tu su zastupljeni i autori koji opravdavaju religiju.) Ovaj primjer interakcije među pojedinim cjelinama nije usamljen, već prezentira cjelinu udžbenika.

Četvrta cjelina *Znanje* predstavlja sažeti, ali cjeloviti prikaz spoznajne teorije.

U prikazu ove teme vidi se prednost problemskog pred povijesnim

pristupom filozofiji. U njemu se primat može dati suvremenom i aktualnom. O znanju, o tome što uopće možemo znati, o pouzdanosti našeg znanja, o istini, razmatra se s pozicije suvremene epistemologije (Ayer, Moore, Putman, Stacey, Hospers, Nagel), ali tako da se ima u vidu doprinos Demokrita, Protagore, Platona, Seksta Empirika, Descartesa, Locke, Berkeleya, Humea. Posebna se pozornost posvećuje Kantu, njegovu prevladavanju empirizma i racionalizma u kriticismu. U ovoj cjelini do riječi dolazi i moderna znanost. Upoznajemo se i s tekstom fizičara Edingtona, zastupnika teorije relativnosti. Moderna znanost (psihologija, biologija) i njezina veza s filozofijom posebno dominiraju u *Filozofiji uma* koja se razlaže u petoj cjelini. Tu se problematizira odnos uma i tijela, čovjeka i stroja, problem osobnog identiteta kroz tekstove najpoznatijih *filozofa uma* (W. S. Robinson, J. Searle, D. Dennett, D. Parfit, G. Vesey).

Šesta i sedma cjelina posvećene su praktičkoj filozofiji: *etici* i *politici*. Učenicima se pregledno pokazuju različiti pristupi etičkoj problematici (teleološka etika, deontološka etika, etika vrline, metaetika), upućuje na razliku između normativne etike i primijenjene etike, na pojave kao što su skepticizam, relativizam... Upozorava se i na različite moralne dileme i na mogućnost njihova razrješavanja. Od klasičnih autora zastupljeni su Aristotel, Epikur, Toma Akvinski, Locke, Hume, Bentham, Mill, Kant i Nietzsche. Dominiraju suvremeni autori: J. Rachels, P. Sin-

ger, A. Donagan, J. J. Thomson, M. Tooley, D. Marquis, H. A. Bedau, D. Callahan, A. MacIntyre, a s njima i moderna etička problematika. Čak tri teksta posvećena su pobačaju. Važno je da se u njima stajališta međusobno suprotstavljaju. Problematizira se i smrtna kazna, eutanazija. Nisu zanemarena ni ostala bioetička pitanja. Progovara se i o patriotizmu kao etičkom problemu i to preko teksta, što je možda i znakovito, hrvatskog filozofa Igora Primorca. Moderni autori prevladavaju i u prikazu filozofije politike (K. Popper, A. Etzioni, Wolfe, R. Dworkin, J. Rawls, N. Miščević), ali ne na štetu klasičnih autora (Platon, Aristotel, Hobbes, Locke, Rousseau, Mill). Odnos pojedinca i zajednice, smisao života u zajednici, svrha države i vlasti, sloboda, jednakost, pravednost, ljudska prava, različite političke teorije, prikazuju se sustavno, s poštovanjem povijesnih perspektiva i prava na različitost koncepcija.

Osma je cjelina posvećena fenomenu umjetnosti. U prvom je planu sam fenomen, a sustavni prikaz različitih estetskih koncepcija kroz povijest je tek u drugom planu. Umjetnost nam se otkriva kao oponašanje, predstavljanje, izraz stvarnosti, prije svega one ljudske, a umjetnik kao izniman čovjek. Ovom se cjelinom zaokružuje izlaganje teorijske, praktičke i napokon poetičke filozofije da bi se na kraju, u devetoj cjelini, moglo postaviti pitanje o *čovjeku*. Dominiraju tekstovi modernih autora (A. Camus, E. Cassirer, J. P. Sartre, H. Arendt, R. Nozick). Od klasičnih autora zastupljeni su samo Platon i T.

Akvinski, ali su u sekciji C zastupljena mnoga druga za ovu problematiku važna imena. Tu se obrazlažu i teze suvremenih filozofskih antropologa (M. Scheler). Treba opet upozoriti na interakciju između pojedinih cjelina, odnosno na mogućnost proširivanja i produbljivanja problematike iz jedne u drugu.

Na kraju, još jedanput istaknimo osnovnu značajku ovog udžbenika. Nju smo više puta implicitno naveli upućujući na one koje iz nje proizlaze. To je koncentracija na filozofski tekst. Autor ga stavlja u prvi plan pozivajući nastavnika da učenike povede u filozofiju na jedan od njoj najprimjerenijih načina. Ovakvim pristupom, najveća opasnost koja se

može pojaviti u jednom udžbeniku filozofije – mogućnost dociranja i indoktriniranja, svedena je na najmanju moguću mjeru. Pomnim odabirom tekstova, maštovito i promišljeno složenim zadacima, dobro postavljenim pitanjima, jasnim, pokatkad i duhovitim i iskričavim komentarima autor učeniku pruža mogućnost da u društvu elitnih mislilaca dođe do izražaja i njegova misao i stajalište. Udžbenik potiče na razmišljanje, na preispitivanje vlastitih stajališta, budi potrebu za poznavanjem filozofske tradicije, a posebno suvremenosti.

Ćiril Čoh

Gimnazija Varaždin
ciril.coh@vz.t-com.hr